

Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—79. Aktstykker og Breve til Belysning af den danske Regerings Politik. Udg. af Aage Friis. (1938). — Europa, Danmark og Nordslesvig. Aktstykker og Breve fra udenlandske Arkiver til Belysning af Danmarks udenrigspolitiske Stilling efter Freden i Wien. Udg. af Aage Friis og Povl Bagge. I. (1939). — Aage Friis: Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark II. (1939).

Da det nordslesvigske Spørgsmaal i Aarene 1918—20 blev løst ved Versaillestraktatens Bestemmelser om en Folkeafstemning i Slesvig, besluttede det danske Udenrigsministerium at lade udgive og bekoste en Redegørelse for de Bestræbelser de danske Regeringer i Tiden fra 1864—1879 havde udfoldet for Nordslesvigs Genforening med Danmark. Daværende Udenrigsminister Erik Scavenius anmodede Prof. Friis om at besørge Udgivelsen af en Samling Aktstykker til Belysning af det nordslesvigske Spørgsmaal. Samtidig udarbejdede Professoren en Fremstilling af det nævnte Spørgsmaals Historie paa Grundlag dels af de fremdragne og offentliggjorte Aktstykker dels af det øvrige officielle eller private Stof, der ikke var medtaget i Publikationen.

Formaalet med dette mægtige Arbejde, hvoraf der nu foreligger 7 Bind paa tilsammen over 4000 Sider, har ikke blot været at offentliggøre Udenrigsministeriets Betænkninger, Instrukser og Forestillinger samt Gesandternes Indberetninger; Forf. har ogsaa villet redegøre for selve Overvejelserne og Synspunkterne hos baade Ministrene og deres Raadgivere og Embedsmænd og andre Personligheder, der følte sig knyttet til den slesvigske Sag eller i Kraft af sin Stilling blev tvunget til at tage Stilling til Spørgsmaalet. Som Følge heraf er de officielle diplomatiske Akter suppleret med private Breve vekslet særlig mellem Udenrigsministeriets Direktør P. Vedel og den danske Gesandt i Berlin Quaade. Værdien af Publikationen er herved steget betydeligt.

I 1921 fremkom 1. Bind af Aktstykker og Breve fra danske Arkiver omhandlende Tiden fra Efteraaret 1864 til Marts 1868, paa hvilket Tidspunkt de direkte Forhandlinger med Preussen om Gennemførelsen af Art. V gik i Staa. Dette 1. Bind af *Det nordslesvigske Spørgsmaal* suppleres med Prof. Friis' historiske Fremstilling: *Den danske Regering og Nordslesvigs Genforsikring med Danmark I*. 1925 udkom 2. Bind af »det nordslesvigske Spørgsmaal« indeholdende Akter og Breve for Tidsrummet 1868—70; 1932 3. Bind, der førte Publikationen frem til December 1877. 1939 kunde Udgiveren med 4. Bind, der indeholdt de betydningsfulde Aktstykker vedrørende Art. V's Ophævelse, i alt væsentligt

betragte Udgivelsen af Aktstykker fra danske Arkiver som afsluttet. (Et afsluttende 5. Bind vil dog bringe et ikke ubetydeligt Efterslæt).

Tilbage var imidlertid at fremdrage og offentliggøre de talrige Kilder om det nordslesvigske Spørgsmaal, der henlaa i udenlandske, særlig russiske, svenske, østrigske og engelske Arkiver. Heraf foreligger nu 1. Bind: *Europa, Danmark og Nordslesvig* (Oktober 1864—December 1869). Paa Grundlag af disse europæiske Kilder og de forhen udgivne danske foreligger samtidig 2. Bind af den historiske Fremstilling: *Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark (1868—70)*.

Hovedparten af de udgivne Akter fra de europæiske Arkiver er som allerede nævnt østrigske, svenske, russiske og engelske. Grunden til at tyske og franske Aktstykker kun forekommer i mindre Grad er den, at der allerede i de paagældende Lande foreligger Kildepublikationer om det omhandlede Emne. I Frankrig den fyldige og kritiske Publikation: *«Les origines Diplomatiques de la Guerre 1870—71 (1932)»* og *«Documents Diplomatiques Français 1871—1914»*. Fra disse to Værker, der fra et dansk Forskningssynspunkt har overordentlig Værdi ikke alene for det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, men for dansk Udenrigspolitik i det Hele er kun aftrykt saadanne Akter, der har særlig Betydning for Danmark. Endvidere foreligger der tillige en Del franske Dokumenter, som Prof. Friis af den franske Regering har erhvervet Ret til at benytte og meddele.

I Tyskland er Hovedmassen af Aktstykker vedrørende Art. V udgivet. 1925 udkom saaledes: *«Bismarck und die nordschleswigsche Frage 1864—79. Die diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes zur Geschichte des Artikels V des Prager Friedens»*. Ansvar for denne Publikation ligger hos Prof. Dr. Walter Platzhoff og Docent Dr. Kurt Rheindorf. Set fra et videnskabeligt Stade maatte det afgørende svække denne Kildeudgivelse at den saa bort fra de betydelige danske Fremstillinger og Kildepublikationer vedrørende Art. V. Visse tyske Kredse, særlig Prof. Dr. Otto Scheel, rettede en overordentlig stærk Kritik mod det ovennævnte Arbejde til Trods for, at Udgivelsen var foranstaltet *«im Auftrage des Auswärtigen Amtes»*. Kritiken havde til Følge, at Syndicus ved Handelskamret i Flensborg Dr. Fritz Hähnsen fik til Opgave at udgive yderligere to Bind Aktstykker: *«Ursprung und Geschichte des Artikels V des Prager Friedens. Die deutschen Akten zur Frage der Teilung Schleswigs 1863—1879 (1929)»*. Dette Arbejde maa i videnskabelig Henseende karakteriseres som dygtigt og samvittighedsfuldt. Selv om visse — endog meget be-

tydningsfulde Regeringsakter — har været unddraget Udgiverens Gennemgang, er det fuldt ud forsvarligt, naar Prof. Friis i »Europa, Danmark og Nordslesvig« henviser Læseren til at sammenholde de tyske Kildepublikationer med hans.

Det ligger nær at antage, at der, efter Udgivelsen af de talrige tyske og franske Akter samt den oftnævnte Publikation »Europa, Danmark og Nordslesvig« vilde være en Del at korrigere i 1. Bind af den historiske Fremstilling: »Den danske Regering og Nordslesvig«, der allerede udkom i 1921. Imidlertid er dette ikke Tilfældet. Forfatteren bemærker selv: »De mange nye Oplysninger har selvfølgelig suppleret og paa nogle, dog mest mindre væsentlige Punkter nuanceret min i 1921 skrevne Fremstilling af den danske Udenrigspolitik forud for Marts 1868.«

Hovedinteressen samler sig om det østrigske og engelske Syn paa dansk Udenrigspolitik i Krigsaaret 1866. I April 1866 lod Ministeriet Frijs den danske Gesandt i Rusland Otto Plessen paa en Gennemrejse i Berlin henvende sig til Bismarck ang. Muligheden for Etablering af et dansk-preussisk Forbund. Danmark skulde støtte Preussen i den tilstundende Kamp med Østrig-Ungarn mod at erhverve Nordslesvig tilbage. Bismarcks Svar var, at Kong Vilhelm og den offentlige Mening i Tyskland var imod. I sine Optegnelser skriver Bismarck at »den principielt ønskværdige Intimitet mellem Preussen og Danmark vilde have større Udsigt, jo mere maadeholdne vi var i vore gensidige Fordringer, Preussen med Hensyn til aktiv Bistand under Krigen, Danmark med Hensyn til de ønskede Afstaaelser«. Dette Preussens Standpunkt er kendt nok. Interessant er det, at heller ikke Østrig-Ungarn ønskede nogen Militæralliance med Danmark. Det østrigske Standpunkt er givet klart i det i Publikationen offentliggjorte Brev fra den østrig-ungarske Udenrigsminister Grev Mensdorff til Baron v. Franckenstein, østrig-ungarsk Gesandt i København:

»Anders als mit grosser Vorsicht und ganz im allgemeinen werden Sie übrigens diesen Punkt nicht berühren können, da unsere deutsche Stellung und Rücksichten auferlegt, die uns abhalten müssen, eine förmliche Kriegsallianz mit dem dänischen Hofe zu suchen oder ihm bestimmte Anerbietungen zu machen.« (13. Maj 1866.)

Saa voldsomt trykkede altsaa allerede da den tyske Folkeopinion den østrig-ungarske Regering (og faktisk ogsaa Bismarck), at enhver Tanke om Alliance med Danmark maatte falde, selv om Dynastiet i Wien sikkert kunde ønske en saadan. Den gryende tyske Enhedstanke maatte afgjort vanskeliggøre vore Forhaab-

ninger om Generhvervelse af Slesvig. Den engelske Chargé d'affaires i København var klar over, at Danmark søgte sin Chance med Forbund med den Magt, Vaabenlykken sikrest vilde følge. »The Government« skriver Sir George Petre i en Indberetning af 14. Marts 1866 til Udenrigsminister Lord Clarendon »as far as I can ascertain their opinions, think that their best chance of recovering any portion of Sleswig lies in the succes of the Prussian schemes of aggrandizement. They think also, if I may use the metaphor, that Prussia holds the winning card, and hence their evident auxiety to be on good terms with that Power — — —.«

Hvad angaar Englands Stilling til det slesvigske Spørgsmaal, er det Prof. Friis' Opfattelse, at England i det Hele viste passiv Holdning. Denne Antagelse vinder absolut Tiltro ved Studiet af de udgivne Akter. England havde siden Preussens Besættelse af Kiel fuldstændig afskrevet Tanken om Herredømmet i Østersøen og det baltiske Hav. Østersøen var nu for engelske politiske og maritime Kredse et »mare clausum«, hvor Russere og Tyskere for Fremtiden maatte strides om (eller dele) Hegemoniet. Med Londonkonferencens Sammenbrud havde engelsk Udenrigspolitik lagt det slesvigske Spørgsmaal til Side — i alt Fald for en rum Tid.

Da Freden i Prag var underskrevet begyndte de lange, næsten endeløse Forhandlinger mellem Danmark og Preussen ang. Udførelsen af Løftet i Art. V. Det første Afsnit af disse Underhandlinger, Maj 1867—Marts 1868 foregik under helt officielle Former. Hovedinteressen samler sig om de Bestræbelser, der fra dansk Side blev gjort for gennem Hoffet i St. Petersborg at bevæge Kong Vilhelm af Preussen til at realisere Løftet i Pragerfredens Art. V. Forf. kommer i den Anledning til at give en Række Biografier af Fyrster og Diplomater, samtidig med at Linierne i europæisk Storpolitik trækkes op, ofte med en enkelt, men malende og magtfuld Streg. De storpolitiske Domme er nøgterne, bygger paa det foreliggende Kildemateriale, viser megen psykologisk Forstaaelse og praktisk Kendskab til diplomatisk Virksomhed.

Af Christian IX, Prins Hans og Christian IX's Døtre er der givet korte Karakteristiker, saaledes at man — i Overensstemmelse med Værkets Plan — væsentligt faar et Indblik i deres nationale Indstilling og Sindelag. Fra de Dage, da Nikolsburg Præliminærerne blev bekendt er der opbevaret en Optegnelse af Christian IX til Zaren. Det hedder heri »at den danske Konge, da Spørgsmaalet om Tilbagegivelsen af en Del af Slesvig var rejst, ønskede, at den nye Grænselinie maatte omfatte Slottet i Slesvig, hans Fødested, hvortil hans Barndomserindringer knyttede sig. I det Tilfælde, at Preussen vilde rejse altfor stærke Indvendinger

mod denne Plan, haabede Kongen i det mindste at se den nye Grænselinie gaa Syd om Flensborg.« Denne Optegnelse giver som i en Nøddeskal Kongens Syn. Lignende Følelser og Tanker er nedlagt i den »Appel til Kong Vilhelms følelsesfulde Hjerter«, som Prins Hans den 1. August 1866 fra Bernstorff skrev til Kong Vilhelm.

Prinsesserne Dagmar og Thyra udtrykker sig i Breve og andetsteds meget uforbeholdent om den Sorg, Preussen havde forvoldt »de elskede Forældre og det elskede Danmark«.

Kong Christian IX holdt dog alle saadanne Følelsesudbrud i Tømme og paalagde lejlighedsvis sine Døtre at vogte paa deres Mund for ikke at vække Mistillid til Danmarks og Kongehusets neutrale Holdning. Det er Prof. Friis' bestemte Opfattelse — efter et nøje kritisk Studium af Kongefamiliens efterladte fortrolige Korrespondance, saaledes de store Brevsamlinger, der ligger i de russiske Statsarkiver — at Kongehuset var lidet politisk aktivt og hverken »grundigt eller stabilt politisk orienteret«.

Den Nedstemthed, som Afbrydelsen af Forhandlingerne med Preussen i 1868 naturligt maatte medføre, havde dog som allerede berørt ikke til Følge at Konseilspræsident Frijs eller Direktør i Udenrigsministeriet, P. Vedel helt opgav Tanken om at bevæge Preussen til at opfylde Løfterne i Art. V. I Efteraaret 1867 havde Rusland i København i Baron Mohrenheim faaet en ny, initiativrig Gesandt, for hvem Mistillid til Bismarck var parret med en sikker Forstaaelse af Nødvendigheden af, at Danmark »nedsatte sine Fordringer overfor Preussen«. Mohrenheim, der var Gortschakovs nære Ven, regnede med at kunne gøre Karrière indenfor Diplomati, ifald han viste Evne til at tilvejebringe en modus vivendi i det nationale Mellemværende Danmark—Preussen. Hans utrættelige Bestræbelser fik sit Udtryk i den Henvendelse, Danmark forsøgte i St. Petersborg. Tanken var, med Zar Alexander som Mellemand, at forsøge at bevæge Kong Vilhelm af Preussen til at øve Retfærd mod Danmark. De interessante Korrespondancer mellem St. Petersborg og København er af Forf. gengivet og kommenteret levende; ind imellem er der givet rammende storpolitiske Rids, hvori man aner Frankrigs Svaghed efter Affæren i Mexico og Englands nonchalante Ligegyldigheder for det slesvigske Spørgsmaal. Man faar ogsaa Indtrykket af, at det tysk-russiske Venskab i Tiden efter 1863 var gaaet ind i en saare stabil Epoke, hvor hverken Zaren eller Regeringen af Hensyn til et saa lille Spørgsmaal som det slesvigske ønskede Rivninger. Under disse Forhold begyndte Bismarck Krigen mod Frankrig 1870, uden at der var opnaaet nogetsomhelst positivt for Dan-

mark. Ved Kong Christian X's og Dronning Alexandrines Sølvbryllup i 1923 har Prof. Friis i Universitetets Festskrift »*Danmark ved Krigsudbrudet 1870*« redegjort for, hvorledes det lykkedes Danmark (P. Vedels maadeholdne og kloge Cunctatorpolitik) at holde sig fri af Frankrigs Tilbud om Alliance. (Hertugen af Cadore's Sendelse.)

Med Krigen 1870—71 ændredes Magtbalancen i Europa til Fordel for Tyskland. Denne Omstændighed virkede tilbage paa Pragerfredens Bestemmelser om Nordslesvig. De Begivenheder, der førte til Art. V's Ophævelse i 1878 er behandlet i Prof. Friis' 4. Bind af »*Det nordslesvigske Spørgsmaal*«. (Aarene 1870—78 var hengaaet uden at Forhandlingerne var kommet af Stedet.)

Den 26. Juni 1878 skrev P. Vedel til Kammerherre Quaade, den danske Gesandt i Berlin, at det forekom ham, at Tidspunktet nu var inde til igen at forsøge en Ordning gennemført med Preussen. Paa dette Tidspunkt var Europas ledende Statsmænd forsamlede i Berlin for at konsolidere Forholdene paa Balkan og den nære Orient. Vedel havde en ubegrænset Tillid til baade Disraeli og Salisbury (der stammede fra deres Holdning i 1864), og han mente, at selv om den gamle Kejser, der var den største Hindring, stadig levede, var det ikke rigtigt at lade Kongressen slutte uden at ogsaa Danmarks Interesser var behandlet, eller i hvert Fald bragt paa Bane.

Udenrigsminister Rosenørn-Lehn gik ind for Tanken, og i en Instrux til Quaade af 9. Juli 1878 hedder det bl.a.: »Det er imidlertid ikke min Mening, at den engelske Regering nu skulde gøre noget officielt Skridt i Berlin for strax at se det nordslesvigske Spørgsmaal løst. Dertil er Forholdene i Tyskland næppe gunstige, og Fyrst Bismarck vilde vist ikke optage en officiel Intervention paa en for Sagen selv gavnlig Maade. Men hvad jeg tror, at der kunde ske og kunde vise sin Virkning, naar Tiden maatte komme til, at vi paa passende Maade selv tage Initiativet i Berlin til Genoptagelse af de tidligere Forhandlinger, er, at de 2 engelske Ministre, som fortiden befinde sig ved Congressen, naar denne har tilendebragt sine Arbejder, og naar de tage Afsked med Rigskansleren, kunde finde Lejlighed til confidentielt og privat at udtale for ham, at det baade af politiske og andre Grunde vistnok vilde være ønskeligt, at han nok ordnede det omtalte Spørgsmaal, saasnart Omstændighederne tillade det.«

Det lykkedes ikke den danske Gesandt at faa hverken Disraeli eller Salisbury i Tale. Disraelis Helbred blev pludseligt daarligt, og han kunde ingen modtage. Salisbury havde ikke Tid og Lejlighed, men gennem den engelske Gesandt, Lord Russel,

erfarede Quaade, at Salisbury »efter den nøjeste Overvejelse« fraaadede at henvende sig til Bismarck i denne Sag. Det fremgaar med al Tydelighed af Akterne, at hverken Vedel, Quaade, Disraeli eller Salisbury havde mindste Anelse om, at Bismarck og Andrassy i April 1878 havde ophævet Art. V. Det franske Diplomati og forsaavidt ogsaa det italienske var ligesaa uvidende paa dette Punkt. At Rusland ligeledes var holdt udenfor, kunde støtte Gisningen om, at Bismarck som Modydelse har givet Østrig-Ungarn friere Hænder paa Balkan. Der ligger dog stadig Mystik og Taage over de Underhandlinger, der paa dette Omraade er ført mellem Bismarck og Andrassy i Foraaret 1878.

Da Bismarck i Februar Maaned 1879 offentliggjorde Traktaten, antedaterede han den til 11. Oktober 1878. Aarsagen var den, at Hertugen af Cumberland, der var Arving til de hannoveranske Besiddelser, havde indgaaet Forlovelse med Prinsesse Thyra af Danmark. Det kunde ved første Øjekast se ud som om Ophævelsen af Art. V netop var knyttet sammen med denne Fyrsteforlovelse; men ved et nøjere Studium af Dato og Begivenheder bekræftes, hvad allerede Historieforskningen strax var paa det rene med, at selve Ophævelsen af Art. V intetsomhelst havde at gøre med den oftnævnte Forlovelse. 4. Bind af »det nordslesvigske Spørgsmaal« bekræfter paany denne Tesis. Prof. Friis' Dokumentation af, at det danske Kongehus indtog en passiv Holdning overfor Storpolitikken, gør det ogsaa urimeligt at betragte Fyrsteforlovelsen som en Intrigeakt mod Tyskland. Denne Antagelse vinder end mere Tiltro ved et i 4. Bind offentliggjort Brev fra Christian IX til den tyske Kronprins, hvori Kongen omtaler Forbindelsen som en ganske almindelig Kærlighedsforbindelse. — I et Brev til Prinsesse Thyra kommer Kongens Stilling til hele Spørgsmaalet endnu tydeligere frem. Kongen skriver heri bl. a. (m. Henblik paa Art. V's Ophævelse):

»Du kan berolige dig, min Engel, at det ikke er sket paa Grund af Dit Giftermaal med den fortræffelige Ernst, men fordi den længe har generet Tyskland og skal allerede være afgjort mellem Andrassy og Bismarck under Congressen i forrige Aar om Sommeren i Berlin og blev undertegnet allerede den 11. Oktober 1878.« (9. Februar 1879.)

Det voldsomme Røre, som Forbindelsen vakte i det tyske Folk, foruroligede Bismarck; det hannoveranske Hus legitime Krav mod Preussen maatte skaffes af Vejen paa lignende Maade som Art. V, og Bismarck forsøgte ad Omveje at bevæge det danske Kongehus til at paavirke Ernst August til Afkald paa de hannoveranske Rettigheder. Quaades Indberetninger om de intime Samtaler med

Bismarcks Fortrolige og Ven den begavede og rige jødiske Baron von Bleichröder, der administrerede Welferfonden, og som nu havde faaet til Opgave at være Mellemmand i det preussisk-welfiske-danske Anliggende, er værdifulde og interessante Aktstykker. Vedel vilde ingenlunde sige Nej til Preussens Forslag, hvorefter Kong Christian IX skulde anvende sin Indflydelse til at ændre Ernst August' stædige Holdning, men ønskede dog helst Danmark holdt udenfor af Frygt for de Kalamiteter, der vilde opstaa, ifald Prinsen nægtede at indlade sig paa nogensomhelst Forhandling med Bismarck. Den 30. April 1879 har Vedel i en Optegnelse redegjort for sit Syn paa det hannoveranske Spørgsmaal, og den 20. Maj 1879 giver han i et Brev til Quaade Udtryk for en Lettelse over, at hele Spørgsmaalet syntes at glide bort i den Forstand, at Danmark og Kongen holdtes udenfor. Han analyserer klogt hele Situationen, idet han skriver:

»Egentlig tror jeg, at vi slippe ret vel ud af en mislig Historie. Thi vi have erklæret os villig til, hvis Preussen havde ønsket det at vise Kejseren vor Beredvillighed til at gøre ham en Tjeneste. Vi have dog altid viist, at vi hverken er Welfer eller i det Hele Reichsfeinde. Hvorfor bruger man ikke England? Det laa dog nærmere.«

Senere, den 29. Maj, skriver Vedel til Quaade: »Kongen kan blot ikke raade til en bestemt Overenskomst uden bestemt at kende de Betingelser som Preussen byder, og han kan ikke føre Sagen videre med en Privatmand.« — Vedels Besindighed og Smidighed kom os atter til Nytte, saaledes som det havde været Tilfældet i 1870.

Vedels Personlighed tegner sig skarpt gennem hans mange Depescher, og det fremgaar klart, at han, og ikke Baron Rosenørn-Lehn, var den virkelige Udenrigsminister. Al hans Dygtighed til Trods staar det dog fast, at det ikke lykkedes ham at vinde Bismarcks Forstaaelse i den Grad, at Pragerfredens Art. V kunde komme til Udførelse. Forholdenes Magt, men ogsaa Bismarcks politiske Personlighed og hensynsløse Statsmandskunst var større end Vedels Evner og Formaaen.

Gunnar Hansen.

Fridlev Skrubbeltang: Husmand og Inderste. Studier over sjællandske Landboforhold i Perioden 1660—1800. (1940).

Siden V. Falbe-Hansen i 1888 i Anledning af Stavnsbaands-jubilæet skrev sit Værk »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne«, hvori ogsaa Tiden forud for Landboreformerne gjordes